

KADİM BİR SÖZ SANATI: İLTİFAT VE KUR'AN'DA İLTİFAT ÖRNEKLERİ

Abdurrahman ÖZDEMİR*

SUMMARY

An Ancient Speech Art: İltifât And Its Examples In Quran

İltifât is an ancient speech art. Its short definition is those are transitions from a personal pronoun to others, or from a verbal time to others, or from a verbal modal to others because of keeping liveliness of collocutor's interest during an expression. It was noticed by linguists in early time. But it was called by this name in the third century after Hijrah. It was performed in the first sura of Quran and other many suras in it. This article is a product of the will of doing this matter a monographic work subject.

Key Words: İltifât, Eloquence, Literal Arts, Quran, Speech, Speech Art.

Giriş

Edebî sanatlar, dilimizde genellikle ders kitaplarının ya da yekdiğerinden bağımsız konular hakkında özlü bilgiler veren ansiklopedik eserlerin muhtevası içinde yer alır. Söz konusu meseleleri merkeze alan monografik çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Aşağıdaki çalışma bu gereksinimi derinden hisseden bir belâgat tutkununun bu hususta attığı mütevazı bir adım sayılmalıdır.

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i, içinde icra edilen belâgat hünerleri bağlamında okurken daha başlangıçta Fâtiha sûresinde, adına "iltifât" denen ve okuyanı cezbeden şahıslar ve zamanlar arası harikulâde geçkileri görünce anılan sanatı mihver alan bir çalışma yapma gereği duyduk.

Çalışmamızın bir makalenin hudutlarını aşmaması için onu, iltifatın sadece Kur'an'da icrâ edilmiş olanlarıyla sınırlandırmayı uygun bulduk. Her kavram çalışması mutlaka bir tanımlama çabasını da beraberinde getirir. O yüzden kavramın tarihçesine girmeden önce onun özlü bir tarifini vermek münasip düşecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

I- Tanım ve Tarihçe

A- Tanım

İltifat, L-F-T fiil kökünden türemiş olup, Türkçe “dönmek, yönelmek, çevrilmek” anlamına gelen bir kelimedir.¹ Bir belâgat terimi olarak ise kendisini “Bir anlatımda beklenmedik bir şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklik yapmak”² gibi özlü bir tanım çerçevesi içine yerleştirmek mümkündür.

Bu sözcüğü bir belâgat terimi olarak ilk defa Asmaî (ö.216/831) kullanmış,³ tanımı, kapsamı ve ait olduğu belâgat kategorisine ilişkin sonradan gelen belâgatçıların şu ya da bu yönde mülâhazaları olmuştur. O itibarla terimin tanım ve kapsam çerçevesini tarihçesi bağlamında vermek yerinde olacaktır.

B- Tarihçe

Belâgat ilmi diğer bütün bilimler gibi belli bir süreçte istikrar bulmuş, sistematiği ve gelenekleri uzun yıllar süren bir dizi ardışık entelektüel çaba neticesi oluşmuş bir branştır. Dolayısıyla onun konuları arasında yer alan herhangi bir terim için de anılan istikrar bulma süreci yaşanmıştır. Ezcümle iltifat kavramının tarihçesiyle ilgili bilgiler aktarılırken konunun mezkur oluşum vektresi esas alınarak aşağıdaki gibi belâgat ilminin terminolojisi oluşmadan önceki ve sonraki dönemler biçiminde iki ayrı başlık altında takdimi zorunludur.

1- Belâgat Terminolojisi İstikrar Bulmadan Önceki Dönemler

Dil ve belâgat konularına ilgi duyan alimler henüz erken dönemlerde bu üslubun farkına varmışlardır. Nitekim gerek Kuraşî (ö.170/786), gerekse Ferrâ (ö.207/822) herhangi bir adlandırmaya gitmeksizin ondan söz etmişlerdir.⁴ Ebû Ubeyde (ö.209/824) de adı geçen terim dolayımında şu sözleri dile getirmiştir: “Araplar birbirlerine hitap ederken kimi zaman üçüncü şahıs(gâib) kipinde anlatımda bulunur. Eğer durum ikinci şahıs (muhatap) kipinde anlatımı gerektiriyorsa anılan kipe döner.”⁵

Yukarıda da belirttiğimiz gibi iltifat lafzını bir belâgat terimi olarak ilk defa Asmaî (ö.216/831) kullanmıştır.⁶ İbn Kuteybe (ö.276/889) ise anılan teri-

- 1 Kavramın kökeni ve anlam içeriği için bkz. İbn Manzûr - Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-En-sârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, II, 84 vd.; Cevherî, Ebu'l-Fadî İsmail b. Hammâd el-Fârâbî, I-VII, *es-Sihâh - Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-arabiyye*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1984, I, 264; Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1993, 204.
- 2 İsmail Durmuş, “İltifât”, *DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi)*, XXII, 152.
- 3 Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâtî'l-belâğîyye ve tetavvurihâ*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996, 174.
- 4 Ebû Zeyd Kuraşî, *Cemheratu Eş'ârî'l-Arab*, (Serh ve takdim: Ömer Fârûk et-Tabbâ), Dâru'l-erkam, Beyrut, ty., 13; el-Ferrâ - Ebû Ziyâd Yahyâ b. Zekerîyyâ, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, (tahk. Ahmed Yusuf Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru's-surûr, Beyrut, ty. I, 60, 195, 460.
- 5 Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzu'l-Kur'an*, I-II, (Ashyla mukayese ve ta'lik: M. Fuad Sezgin), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, ty., I, 11, 252, 273; II, 139.
- 6 Matlûb, 174.

mi “*Muhâlefetu zâhiri'l-lafz ma'nâhu / Lafzın zahirinin anlamına aykırı düşmesi*” başlığı altında incelemiş ve onun için “Muhataba yönelik bir hitapta bulunup sonra onu gaibe veya gaibe yönelik bir hitapta bulunup sonra onu muhataba çevirmektir” biçiminde bir tanımlama getirmiştir.⁷

el-Müberred (ö.286/899) de “Araplar gaibe hitabı terk ederek muhataba, muhataba hitabı da terk ederek gaibe yönelirler.”⁸ şeklinde İbn Kuteybe'ye paralel bir tanım geliştirmiştir.

İbn Mu'tez (ö.296/908) ise istiâre, tecnis, mutâbakat, raddü a'câzi'l-keâm alâ mâ tekaddemehâ, el-mezhebül'-kelâmî olarak tertip ettiği beş bedî' sanatın ardından ilk sırayı iltifat sanatına hasretmiş ve onu şöyle tanımlamıştır: “Sözü söyleyenin hitaptan anlatıya, anlatıdan hitaba intikal etmesi ve buna benzer üslup hususiyetlerine denir. Dolayısıyla ifade sadedindeki bir anlamdan başka bir anlama yönelme de iltifat kabilindedir.”⁹

İbn Vehb (ö.197/813) ise ona “Sarf” adını vererek şöyle bir tarifte bulunmuştur: “Sözü muhataptan gaibe, tekilden çoğula döndürmektir.”¹⁰ İbnü'l-Munkız (ö.584/1188) de aynı kavramı “İnsirâf” terimiyle karşılamış ve şöyle tanımlamıştır: “Anlatıdan hitaba, hitaptan anlatıya dönmektir.”¹¹ Anılan kavram için aynı terimi kullanan İbn Şis el-Kuraşî'nin (ö.625/1228) tanımı ise şöyledir: “Hitaba “hâ” zamiriyle başlayıp sonra kâf zamirine yönelmektir.”¹² Bir kısım belâgatçı da itnaba dahil bir başka sanata da aynı ad verilmesine rağmen onu “i'tirâz” kavramıyla karşılarken, diğer bir grup da “iltifât” olarak ayrı bir adlandırmaya gitmeyi tercih etmiştir.¹³

Bu üslup hicrî 4. asırda belâgat ve tenkit ilminin ilgi alanına girmeye başlamış, bu cümleden olarak Kudâme b. Cafer (ö.337/948) onu “Meânî'nin sıfatları” çerçevesinde ele alarak, hakkında şöyle demiştir: “Şair bir anlam üzerine yoğunlaşır, sonra sanki karşıdan biri kendisine cevap veriyormuşçasına ifadesinden dönerek ya onu pekiştirme, ya sebebini açıklama ya da hakkındaki şüpheleri izale etme cihetine gider.”¹⁴ Bu aşlında i'tirâz ve rücû' olarak

7 Ebü Ubeyde, 174.

8 el-Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdu'l-ekber el-Ezdi, *el-Kâmil*, I-IV, (tahk. Muhammed Ahmed Dali,) Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1993, II, 910.

9 İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=201&page=15>; Krş. İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=389&page=125>; Matlûb, 174.

10 Matlûb, 174.

11 İbn Munkız-Ebu'l-Muzaffer Mueyyidu'd-devle Usâme b. Mursîd, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=3121&page=46>; <http://al-mostafa.info/data/arabic/depot/gan.php?file=001687-www.al-mostafa.com.pdf>, s. 124

12 Matlûb, 174.

13 Matlûb, 174.

14 Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, *Nakdu's-şî'r*, (tahk. Kemâl Mustafa), Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1978, 146, 147.

tanımlanagelen şeydir ki Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.395/1004) iltifatın ikinci türü saymış, birincisi olarak ise Asma'înin içini doldurduğu kavramı benimsemiştir.¹⁵ Bu da Kudâme ve el-'Askerî'nin zihinlerinin iltifat kavramı noktasında henüz tam bir netliğe kavuşmadığını göstermektedir.¹⁶

Asma'înin tanımını benimseyenlerden biri de Bâkullânî (ö.403/1013)'dir.¹⁷ Hâtimî (ö.388/998) de bir kısım belâgatçının belirtilen kavramı "i'tirâz" terimiyle karşıladıklarını hatırlatmıştır.¹⁸ İbn Raşîk (ö.456/1064) ise ona bir kısım alimin "i'tirâz" diğer bir kısmın ise "istidrâk" dediklerini nakletmiştir.¹⁹ San'ânî (ö.Hicrî 6.asır) de bu üslûp hususiyetini "i'tirâz" olarak adlandırmış, ancak onu iltifat için yapılan şu tanımlama ile açıklamıştır: "Anlatıdan hitaba, hitaptan anlatıya dönmektir." Sonrasında ise iltifat için şu tarifi yapmıştır: "Söz sahibi bir mana üzerinde durur. Onun ifadesi sona ermeden başka bir manaya geçer, sonra tekrar ilk mananın ifadesine döner ve onu tamamlar. Bu yaptığı söze mübalağa ve güzellik katar". Halbuki bu tanım eskilerin "i'tirâz" ve "rücû" için yaptıkları tanımın aynıdır.²⁰

Tebrizî (ö. 502/1109) ise tıpkı istidrâk ve rücû'a ayırdığı gibi ona da müstakîl bir başlık ayırmış ve hakkında şunları söylemiştir: "Şairin bir üsluptan henüz o tamamlanmadan başka bir üsluba geçip, daha sonra tekrar ilk üsluba dönmesi ve onu tamamlamasıdır. Bu yapılan söze kuvvet, ifadeye güzellik katar." Bağdâdî (ö. 517/1123) de aynı tarifi nakletmiştir.²¹

2- Belâgat Terminolojisi İstikrarlı Bir Yapıya Kavuştuktan Sonra

Belâgat bir ilim olarak istikrarlı yerleşik bir hal aldıktan sonra iltifat terimi daha hassas ve çerçevesi net bir anlam içeriğine kavuşmuş ve bu cümleden olarak er-Râzî (ö. 606/1209) onu şöyle tanımlamıştır: "Gaibden muhataba veya bunun aksine muhatabdan gaibe dönmektir."²²

Sekkâkî (ö.626/1229) ise onu *Meânî'nin* alt birimi olarak telakkî etmiş ve şöyle demiştir: "Sözü anlatıdan hitaba nakletmek, sadece "müsned ileyh"e has veya miktarı bununla sınırlı bir husus değildir. Bilakis gerek anlatı ve gerekse muhataba veya gaibe hitap üsluplarından her biri yekdiğerine nakledi-

15 Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdullah, *Kitâbu's-sinâ'teyn*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=3117&page=119>

16 Matlûb, 175.

17 Bâkullânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *İcâzu'l-Kur'ân*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=51&page=32>

18 el-Hâtimî, Ebû Ali Muhammed b. el-Hasen b. el-Muzaffer, *Hilyetu'l-muhâdara*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=3260&page=9>

19 İbn Raşîk, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=389&page=124>

20 Matlûb, 175

21 Matlûb, 175.

22 Matlûb, 175.

lebilir. Bu nakil Meânî alimlerinde iltifat olarak adlandırılır. Araplar bu üslûba sıkça müracaat ederler. Zira onların bakış açlarına göre sözü bir üslûptan diğerine naklederek söylemek,²³ tek düze bir anlatıma nazaran, dinleyicinin zindeliğini taze tutmak ve dikkatini anlatılana çekmek için daha uygundur.²⁴ Bu Zemahşerî'nin daha önce zikrettiği görüştür.²⁴ Eserinin ileriki bölümlerinde geçmiş ve gelecek zaman kiplerinin birbiri yerine kullanılması meselesini irdeleyen Sekkâkî²⁵ üçüncü bir yerde de iltifatı Bedî sanatları ile birlikte zikretmiş, ancak kendisinden meânî ilminde söz edildiğini belirterek eserinin önceki kısımlarına atıfta bulunmuştur.²⁶ Bu da onun iltifatı Bedî'den çok, Meânî'nin alt birimi olarak telakki ettiğini göstermektedir.

İbnu'l-Esir (ö.637/1239) de iltifat üzerine uzun ve detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. Kendisi önce terimin etimolojisinden yola çıkarak, onun sözlükte "İnsanın sağına ve soluna dönmesi, yönünü bir o yana bir bu yana çevirmesi" keyfiyetinden ibaret olduğunu söylemiş; bir belâgat terimi olarak ise, daha özel bir anlamda sözün bir kalıptan başka bir kalıba intikal ettirmesinin kastedildiğini belirtmiştir. Bu intikal, söz gelimi, muhataba hitaptan, gaibe hitaba veya gaibe hitaptan, muhataba hitaba yahut geçmiş zamandan gelecek zamana veya gelecek zamandan geçmiş zamana yönelik olabilir.²⁷

Kazvîni (ö.739/1338) ve onun *Telhis* adlı eserine şerh yazan Sübkî (ö.773/1372), Teftâzânî (ö.792/1390), Süyûtî (ö.911/1505), İsferyânî (ö.951/1544) ve Mağribî (ö.1110/1698) gibi alimler, takipçisi oldukları Sekkâkî gibi, iltifatı, Meânî ilminin kapsamı dairesinde değerlendirmişlerdir.²⁸ Ancak bunların dışında kalan geniş bir bilgin kitle anılan terim için kendilerinden önceki hakim kanaatin hudutları dışına çıkmasalar da iltifat için müstakil bir bab ayırmışlardır.²⁹

Mısırî (ö.654/1256) ise onların hepsinden farklı olarak şöyle bir tanımlamada bulunmuştur: "Sözü söyleyenin bir meramı anlatmaya başlayıp bu ifa-

23 es-Sekkâkî, Ebû Yakub Siraceddin Yusuf b. Ebu Bekir b. Muhammed, *Miftâhu'l-ülüm*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1987, 199.

24 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, I-III, Dâru'l-mushaf, Kahire 1977, I, 15.

25 es-Sekkâkî, 245, 246.

26 es-Sekkâkî, 429.

27 İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-sâir*, I-II, (tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut 1995, II, 3-4.

28 Matlûb, 177. Krş. Sadedin et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, II. Baskı, Dersaadet 1310, 130-134; a.mlf., *Muhtasarü'l-meânî*, by., 1307, 53-55; el-Kazvîni, Celaleddin Muhammed b. Abdullah, *Telhisu'l-miftâh*, (Teftâzânî'ye ait yukarıdaki iki eser içinde belirtilen sayfalarda).

29 Matlûb, 177. Krş. ez-Zerkeşî-Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru't-türâs, Kahire, ty., III, 380 vd.; es-Süyûtî-Ebu'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, I-II, (tahk. Mustafa Dîb Buğa), Dâru İbn Kesir, Dimaşk 1993, II, 902 vd.

de sürecini bir şekilde bitirdikten sonra bu kadarıyla yetinirse sanki bir şeylerin eksik kalacağı hissini kendisine arız olması dolayısıyla, vehmettiği eksikliği giderecek tarzda sözüne eklemeye bulunmasıdır.³⁰ Bu belâgatçıların i'tirâz ve rücu' dedikleri şeydir. Mısri iltifatla i'tirâzı; birincinin sadece tek bir ayet ya da tek bir beyitte, ikincinin ise bir veya birden fazla beyit veya ayette vuku bulduğunu belirterek birbirinden ayırmıştır.³¹ Bize göre Mısri'nin bu yaklaşımı istikrar bulmuş ve kaideleri oturmuş bir terimle ilgili geçmiş tartışmalara dönüp, yeniden kaos yaratmaktan öte bir anlam taşımamaktadır.

Gerek yukarıda gözler önüne serdiğimiz tarihi süreçte ortaya çıkan tanım külliyatından ve gerekse dilimizde yazılan belâgat içerikli eserlerden³² istinbatla bu satırların yazarının iltifat için 'efradını cami ağyarını mani' olacağı düşüncesiyle çizmeye çalıştığı tanım çerçevesi şöyledir: "İltifat, muhatabın dikkatini çekmek, ilgisini taze ve canlı tutmak için sözü söyleyen tarafından gerçekleştirilen bir şahıstan diğer bir şahsa, bir zamandan başka bir zamana, bir kipten diğer bir kipe geçme şeklinde tecelli eden bir üslûp hususiyeti, bir söz sanatıdır." Bu geçişler muhatabın durumu esas alarak yapıldığı için de meâninin alt birimi olmak lâzım gelir.

Temelinde daha ziyade İbnü'l-Esîr, Sekkâki ve takipçilerine ait yaklaşımların yer aldığı bu tanım çerçevesi, yazımızın bundan sonraki kısmına esas teşkil edecek, belirtilen esasa binaen tasnifler yapılacak ve örnek ayetler bu tasnif grupları içinde mütalaa edilecektir.

II-İltifat Türleri

İltifatları şahıslar, zamanlar ve kipler arası geçişler bağlamında farklı esaslara dayanan tasniflere tabi tutmak mümkündür. Aşağıdaki tasnif, Zerkeşi (ö.794/1392)'nin "*el-Burhân*"ı ve Ahmed Matlûb'un "*Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*" adlı eserleriyle *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde yer alan, İsmail Durmuş'a ait "İltifat" maddesinden yararlanılarak tarafımızca üretilmiştir. Anılan eserlerde aşağıdaki her bir başlık için verilen örnekleri tekrarlamak yerine Kur'ân'dan başka örnekler bulunmaya çalışılmış, ancak bazı çarpıcı misaller için bu kuralın dışına çıkmakta da beis görülmemiştir. Şimdi sırasıyla bu kategorizasyonu ve örneklendirmeyi birlikte inceleyelim.

30 İbn Ebi'l-İsba', Abdulazim b. Abdülvahid el-Mısri, *Tahrîru't-tahbir*, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=185&page=12>

31 İbn Ebi'l-İsba, <http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=185&page=12>

32 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 461; İsa Kocakaplan, *Açıklanmış Edebi Sanatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, 56; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, Gökkuşbucağı, İstanbul 2004, 186.

A-Bir Şahıstan Diğerine Geçiş

1- Mütekellimden muhataba: Birinci şahıs zamiriyle başlanan bir sözün devamının ikinci şahısla getirilmesidir. Bunun en belirgin örneklerinden biri "Beni yoktan var edene niye tapmayayım. Sonuçta siz de ona döndürüleceksiniz." mealindeki Yasin 36/22. ayettir. İlgili ayette söze birinci şahıs zamiriyle başlanmış, sözün akışı itibarıyla "Neticede ben de ona döndürüleceğim" demek gerekirken "Siz de ona döndürüleceksiz" ifadesiyle iltifat sanatı icra edilerek muhatabın dikkati çekilmiş, ilgisi tazelenmiş ve akıbeti hatırlatılarak etkin bir uyarıda bulunulmuştur.

2- Mütekellimden gaibe: Birinci şahıs zamiriyle başlanan bir söze üçüncü şahısla devam edilmesidir. Söz gelimi "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih nasip ettik. Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, üzerine olan nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru bir yola ilet sin diye." mealindeki Fetih sûresi 48/1. ve 2. ayetler bu türün en çarpıcı örneklerinden biridir. Bahse konu ayette Allah (cc.) söze kendisini kastederek "Biz" diye girmektedir. Hitabın devamının normal akış içerisinde "Ki senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlayalım" biçiminde gelmesi icap ederken, muhatabın ilgisini tazelemek ve mesaja daha bir dikkatle kulak vermesini sağlamak için sanki üçüncü bir şahıstan bahsediyormuşçasına "Biz" yerine kendi ism-i celâlini kullanıyor.

3- Muhataptan mütekellime: İkinci şahısla başlanan bir kelama birinci şahısla devam etmektir. Meselâ "Nasil istersen öyle hüküm ver. Senin hükmün ancak bu dünya hayatında geçer. Şüphesiz biz Rabbimize iman ettik." mealindeki Tâhâ 20/72-73. ayetlerde söze ikinci şahsa yani muhataba hitapla başlanmış, sözün devamında bu hitaptan dönülerek "Biz" tabiriyle içe dönük bir değerlendirme yapılmıştır. Böylelikle muhatabın tehdidinin yaşanan iman lezzeti yanında bir anlam ifade etmediği çok net bir biçimde vurgulanmış, söz konusu lezzetin onu tadanlar nezdinde ne denli büyük bir tesire sahip olduğu, öylesi bir lezzet yaşamamış muhatabın adeta gözüne sokulmuştur.

4- Muhataptan gaibe: İkinci şahısla başlanan bir söze üçüncü şahısla devam etmektir. Örneğin "Rabbimiz, muhakkak sen, gerçekleştireceğin konusunda hiçbir şüphenin bulunmadığı bir günde insanları toplayacaksın. Doğrusu Allah verdiği sözden dönmez." mealindeki Âl-i İmran sûresi 3/9. ayette yüce Allah, kul dilinden bir dua modeli sunmaktadır. Söz konusu duaya Allah'a karşıdaki bir muhatap gibi doğrudan bir yakarıyla başlanmış, sözün devamının "Doğrusu sen verdiğin sözden dönmezsin" biçiminde gelmesi beklenirken bundan rücu edilerek, üçüncü bir şahısmışçasına tanrının bizzat kendi adı olan "Allah" lafzı zikredilmiş ve dua bu şekilde tamamlanmıştır. Böylelikle

hem dinleyicinin dikkat ve ilgisi tazelenmiş, hem de lafzatullah bizzat zikredilerek söze daha bir heybet ve inandırıcılık katılmıştır.

5- Gaipten mütekellime: Üçüncü şahısla başlanan bir söze, birinci şahısla devam edilmesidir. Söz gelimi "Yahut gökleri ve yeri kim yarattı. Sizin için gökten su indirdi de onunla kendinize kalsa tek ağacını dahi bitiremeyeceğiniz göze temâşâ zevki veren bahçeler bitirdik." meâlindeki ayette kelam "yarattı", "indirdi" gibi üçüncü şahıs zamirlerine ait yüklemeler üzerine kurgulanmıştır. Sözün devamındaki yüklem de "bitirdi" biçiminde üçüncü şahıs çekiminde olması beklenirken, bu şekilde bir ifade yerine hitabın sahibi kendini öne çıkararak "bitirdik" buyurmuştur. Burada tüm sayılan nimetlerin sahibine muhatap nezdinde çok güçlü bir vurguda bulunma hikmeti gözetilmiş, ifadenin sonunda yüce Allah "indirdik" lafzıyla fail-i mutlak olduğuna göndermede bulunmuştur.

6- Gâipten muhataba: Üçüncü şahısla başlanmış bir kelamı ikinci şahısla sürdürmektir. Bunun için en güzel örnek "Hamd, alemlerin rabbi, Rahman ve Rahim, din gününün sahibi Allah'a mahsustur. Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım isteriz." mealindeki Fâtiha sûresi 1/2-5. ayetlerdir. İlgili ayetlerde yaratana üçüncü şahıs kalıbıyla hitap edilerek söze başlanmış, kelamın siyaki "Ancak ona kulluk eder, ancak ondan yardım dileriz." denmesini gerekli kılarken, bu söylemden dönülerek sanki karşıdaki birine hitap edersesine "Ancak sanâ kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz" ifadesi kullanılmıştır. Böylelikle adı geçen ifade öncesinde sıfatları zikredilen Allah'a gizli bir nida ile tazarruda bulunmak ve o denli yüce sıfatlara üçüncü biriyim gibi hitabın makama muhalefetinden korunmak gayesi güdülmüştür.

B- Bir Zamandan Diğeriine Geçiş

1- Maziden Muzariye Geçiş: Geçmiş zaman kalıbıyla başlanan bir söze şimdiki, gelecek veya geniş zaman kalıplarından birisiyle devam etmektir. Bu üslûp söze muhatap olanın anlatılanı sanki o an yaşıyormuşçasına hissedip algılamasını sağlar. Nitekim "Kitap ehlinde onlara yardım edenleri de kalelerinden indirdi, yüreklerine korku düşürdü. Onlardan kimini öldürüyor, kimini de esir alıyordunuz." mealindeki Ahzâb 33/26. ayet bu türün önemli örneklerinden biridir.

2- Muzariden Maziye Geçiş: Şimdiki, geniş veya gelecek zaman kalıbıyla başlanan bir hitabın geçmiş zaman kalıbıyla sürdürülmesi keyfiyettir. Söz gelimi "Onlar ki ayakta, otururken ve yanları üstünde yatarken Allah'ı anarlar ve göklerle yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler (ve derler ki): Rabbiniz sen bunları boşuna yaratmadın, sen yücesin, bizi cehennem azabından

koru.” mealindeki Âl-i İmrân sûresi 3/191. ayette geniş zamanda başlanan hitap, önce geçmiş zamana, sonra da emir kipine çevrilerek, muhatabın dikkat ve ilgisi tazelenmiş ve ona zindelik kazandırılmıştır.

C-Bir Kipten Diğere Geçiş

1- Haber Kipinden Dilek Kipine Geçiş: Bu durum mâzi ve muzari gibi haber ifade eden kalıplardan emir, nehiy vb. talep bildiren formlara geçiş suretinde gerçekleşir. Aşağıda yapacağımız tasnifte Türkçemizde olumsuz emir olarak adlandırılan “nehiy” ayrı bir başlık olarak yer almayacak, dilimizdeki bu terminolojiye uyularak “emir” kategorisi içerisinde mütalaa edilecektir.

a) Maziden Emire Geçiş: Geçmiş zaman formuyla başlanan bir sözün devamında emir kalıbı kullanılmasıdır. Örneğin “O ki tabakalar halinde yedi gök yarattı, Rahmân'ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bak; herhangi bir uyumsuzluk görüyor musun?” meâlindeki Mülk sûresi 67/3. ayet, geçmiş zaman kalıbıyla başlamış, sözün devamında geniş zamana geçilmiş oradan da emir kalıbına geçiş yapılarak, ifadeye daha bir canlılık, daha bir heyecan ve bir o kadar da samimi bir hava katılmıştır.

b) Muzariden Emire Geçiş: Geniş zaman kalıbıyla başlanan sözün emir kipiyle devamı veya sona ermesi durumudur. Bunun için yukarıdaki ayetin yanı sıra “Allah ve melekleri nebîye salat ederek onun şanını yüceltmektedirler. Ey iman edenler siz de onun şanını yüceltin ve ona tam bir teslimiyetle teslim olun.” mealindeki Ahzâb 33/56. ayet örnek gösterilebilir. İlgili ayette aşkın varlıkların bir eylemi yapageldikleri hatırlatılmış, söz bu akış içerisinde devam ederken birden muhataba dönülerek onda dikkat uyandırılmış ve aynı eylemi yapması emir ve talep edilmiştir.

2- Dilek Kipinden Haber Kipine Geçiş: Bahse konu geçiş emirden mâzi ve muzariye geçiş keyfiyetidir. Yalnız buradaki emirin kapsamına yukarıda da belirttiğimiz gibi Arapça'da “nehiy” adı verilen olumsuz emirler de girmektedir.

a) Emirden Maziye Geçiş: Emir kipiyle başlanan bir söze geçmiş zaman sıygasıyla devam etmek biçiminde olur. Söz gelimi “Deyin ki: bize indirilene, İbrahim, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene ve Musa'ya ve İsa'ya verilene, hâsılı bütün nebîlere Rablerin tarafından verilenlere inandık.” meâlindeki Bakara 2/136. ayette söze emir sıygasıyla girilmiş, sonrasında hem şahıs hem de kip bağlamında icrâ edilen bir iltifatla emrin açılımı muhataba geçmiş zaman kalıbıyla iletilmiştir. Böylelikle hem muhatabın dikkati canlı tutulmuş, hem de emrin açılımını daha bir içten duyumsaması sağlanmıştır.

b) Emirden Muzariye Geçiş: Emir sıygasıyla başlayan bir ifadeyi, daha sonra şimdiki, geniş veya gelecek zaman kalıplarından biriyle sürdürmek ve

öylece hitama erdirmektir. Söz gelimi “Evlerinizde oturun. İlk cahiliyede olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı kılın, zekatı verin, Allah’a ve resûlüne itaat edin. Ey peygamberin hane halkı Allah sizden (bulaşması olası) kiri gidermek ve sizleri tertemiz kılmak istiyor.” mealindeki Ahzâb süresi 33/33. ayette söze yukarıda da belirtildiği gibi emir sıygasıyla girilmiş; birbirini izleyen bir dizi emirin ardından geniş zaman kalıbıyla bu emirlerin gerekçesi açıklanmış ve muhatabın kendisine yönelik talimatları ve o talimatlarla gözetilen hikmeti daha net anlaması sağlanmıştır.

Sonuç

İltifat bir belâgat terimi olmadan önce dahi mefhumu itibariyle söz söyleyiciler tarafından icra edilmiş bir edebî sanattır. Muhatapta varsayılan dikkat dağınıklığı, dinleme gevşemesi gibi iletişimi zedeleyici halleri giderme, onun dikkatini tazeleme ve ilgisini canlı tutma gibi hikmetlere mebni olarak icra edilir. Bu özelliği göz önünde bulundurulduğu takdirde her ne kadar bu adla anılmasa da insanlar arası iletişim ve diyalogun başladığı ilk andan itibaren bu söz sanatı da varlık sahnesinde yerini almıştır.

Kur’an’ın nüzûlü ve onu anlama çabaları daha erken dönemlerde dil etütlerinin başlamasına neden olmuş, bu cümleden olarak ilk dil çalışmalarıyla birlikte her hangi bir isimlendirme olmaksızın bu sanatın da farkına varılmıştır. İlk defa Asma’î tarafında belâgat literatürüne bu adla kazandırılmış, kavramsal çerçevesiyle ilgili tartışmalar yıllarca sürmüştür.

Bugün itibariyle gelinen noktada onun için “Muhatabın dikkatini çekmek ve ilgisini canlı tutmak için bir ifade içinde icra edilen şahıs, zaman veya kip orijinli geçkilerdir” biçiminde özlü bir tanım verilebilir. Muhatabı hedef alan bir sanat olduğundan belâgat ilimlerinden me’ânî içerisinde onun bir alt birimi olarak telakki etmek yerinde olacaktır.

Kur’an’ın nazmında da bu üslûp özelliğinden, onun anlatımdaki etkinliğinden hayli yararlanılmıştır. Kur’an-ı Kerim anılan sanatın sayısız örnekleriyle doludur. Dolayısıyla söz konusu sanat, üzerinde daha hacimli ve araştırma alanı itibariyle daha detaylı yeni çalışmalar yapılmasını hak edecek bir nitelikte ve önemdedir.